

İMAM ŞAMİL'İN MEKTUPLARININ KUZEY KAFKASYA BAĞIMSIZLIK HAREKETİNİ AYDINLATMADAKİ YERİ VE ÖNEMİ

Fikret EFE*

The Place and Importance of imam Shamil's Letters in the Illumination of the North Caucasus independence Movement
Imam Shamil, one of the prominent figures of the Moslem world, who headed national liberation movement in Dagestan and Chechnya in the 19th century, wrote the letters during his imamate. The letters are consisted of decrees, manifestos, edifications, orders, instructions and private letters of Shamil and members of his Military Board to the heads of subordinate offices and communities, to naibs and private persons. The documents are indicative of Shamil's constant political and administrative activity, and give full idea of how the state system was developing in the territory. They are examples of military, administrative, economical, organizational and legal documentation of the period when mountain nations sought to destroy their colonial dependence and to create a new sovereign state structure. Hundreds of Shamil's letters, as first hand documentary sources, help scholars for the investigation of the national liberation movement under his leadership in the North Caucasus, and eliminate many of the speculations around his personality as well as his administration. In addition, they hold up light to the recent military and political events in the region taking their roots from the muridism movement.

A. "ŞAMİL'İN MEKTUPLARI" KAVRAMI

"Şamil'in Mektupları" kavramı bir buçuk asırdan daha fazla bir zamandır Dağıstan başta olmak üzere, bütün Kafkaslarda, Rusya'da, Yakın Doğu'da ve Batı Avrupa'da siyasî, bilimsel ve manevî çevrelerde kullanılmaktadır. Bu mektuplar, Kuzey Kafkasya Dağ halklarının geleneksel millî bağımsızlık mücadelesinin zirvesi olan 19. yüzyıl Kafkasya savaşlarında,¹ dünyayı kahramanlık ve trajedileriyle hayrette bırakan olayların belgeleridir. Mektuplar dünya tarihinin en etkileyici destanlarından birinin en canlı, en açık ve en

* Dr.

¹ 19. yüzyılda Ruslar ile Kuzey Kafkasya halkları arasında geçen bu savaşlara, savaşın cereyan ettiği alana nispeten Kafkas Savaşları, savaşlarda müritlerin başrolü oynamalarından dolayı Mürit Savaşları ve Dağlı kavimlerle yapılması itibarıyla da Dağlıların Savaşları denilmiştir. Ahmed Musa Şeşani, *Harb al Qavkaz el ülä*, Da'wet el Haq, Riyad, H. 1415, s. 49.

gerçek belgeleri anlamına geldiği gibi, insanların ve milletlerin zihinlerinde hayret verici bir çağın, hayret verici eserleri anlamına da gelmektedir. Şamil'in mektuplarında, sömürgeci hâkimiyete, zulüm ve boyunduruğa karşı yükselen halk kitlelerinin düşünceleri, idealleri, ruh ve iradeleri açığa vurulmuştur.²

Şamil, Arapça'ya son derece vâkıftır ve mektuplarının birçoğu edebî sanatlarla doludur. Ancak, onun mektupları ne retorik (belâgat) ne deklarasyon ne de slogandır. Onlar geleneksel ideolojik dogmalardan uzak oldukları gibi, sadece dinî düşünceler çerçevesinde kalmış ve dünyevî işlerden tecrit olmuş da değildirler. Diğer bir ifade ile, onlar sürekli bir mücadele içerisinde olan bir topluluğun pratik günlük hayatıdır. Mektuplarda yüksek şevk, duygu ve kahramanlık olayları ile aşağı, düşük eylem ve gelenekler karşı karşıya gelmekte; iftiharlar ile şiddetli hakaretler, minnettarlıklar ile nankörlükler, tasvip etme ile kınama, güzel nasihatle şiddetli cezalar bir arada bulunmaktadır.³ Bütün bu hususlar Büyük İmam'ın mektuplarının içeriklerinin, motiflerinin ve heyecanlarının ahlâki yönüne ışık tutmaktadır.

B. ŞAMIL'İN MEKTUPLARININ BELGESEL NİTELİĞİ

Mektuplar, 19. yüzyılda Dağıstan ve Çeçenistan başta olmak üzere, bütün Kafkas halklarının millî bağımsızlık hareketine liderlik eden ve Kafkas tarihinde en yüksek mevki kazanan İmam (Şeyh) Şamil⁴ tarafından yöneticiliği döneminde yazılmış tarihî belgelerdir. Kafkaslarda son zamanlarda gelişen İslâm'ın politikleşmesiyle ilgili meselelerin kökleri, hep onun yıllarca önderliğini yaptığı ve onunla özdeşleşen müridizm hareketine dayanmaktadır.⁵ Onun hareketinin etkisi yalnızca Rusya'da değil Türkiye, Yakın Doğu ve Güney Avrupa'da da hissedilmiştir⁶ ve hâlâ hissedilmektedir.⁷

² DNC RAN, 100 *Picem Şamila*, İzdatelstvo DNC RAN, Mahaçkale, 1997, s. 9.

³ DNC RAN, 100 *Picem Şamila*, s. 9.

⁴ Shauket Mufti (Habjoka), *Heroes and Emperors in Circassian History*, Libraria du Liban, Beirut, 1972, s. 159; Kadircan Kafli, *Şimali Kafkasya*, (İstanbul: Vakit Matbaası, 1942), s. 13.

⁵ Zaid Abdulatov, *Problemi Politicheckogo islâma b Respublike Dagestan*, DNC Dagestan, 1999, s. 1. Bu makalede, Dağıstan'da dinin politikleşmesinin yarattığı problemler anket tekniği ile işlenmiştir. *Musulmane*, No. 2 (3) (Mayıs-Haziran 1999), s. 69. Frederique Longuet-Marx, Dağıstan'da ve Çeçenistan'da Çağdaş İslâm, Caen Üniversitesi, Fransa; Mikhail Roshchi, Kuzey Kafkasya'da Sufizm ve Köktencilik", *Kafkasya'da Çağdaş İslam Uluslar arası Konferansı, 24-25 Mayıs 2002*, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

⁶ DNC RAN, 100 *Picem Şamila*, s. 9.

⁷ Zelimhan Yandarbi, *Çeçen Cihadi ve Çağdaş Dünyanın Sorunları*, (Çev.) Ali Ekber Aliyev, (İstanbul:Erkam Matbaası, 2001), s. 8. Dağıstan'da İslâm'ın bugünkü durumu *Musulmane* No. 2 (3) Mayıs-Haziran 1999 Sayısında genişçe işlenmiştir.

.....
Tarihe mal olmuş
şahsiyetleri ancak onlardan
geriye kalmış, o devre
şahitlik edecek belgeler
vasıtasıyla tanıyabiliriz.
 .....

İstikrarın hâlâ bir türlü sağlanamadığı Kafkaslarda, Şamil'in böylesine büyük rolü olunca, o araştırmacıların ilgisini çekmekte; hakkında mesnetli mesnetsiz birçok bir-birine zıt görüş ve yorumlar ortaya atılmaktadır.

Kafkas toplulukları ile ilgili çalışma yapan birçok araştırmacının, gerekli verileri elde etmeksizin bir ideolojinin, siyasî çıkarın, etnikliğin veya dinî etnosentrizmin etkisinde kalarak ön yargılı davrandığına, objektiflikten uzaklaştığına, bilime duygu ve heyecanlarını karıştırdığına şahit olmaktadır. Meselâ, Rusların Kafkasları işgaliyle ilgili bilimsel normlara uygun en değerli çalışmalardan birini gerçekleştiren John Baddeley'in: "*Şamil'in her sözü kanundu ve hiç kimse, bunu sorgulayamazdı. Onun emriyle idam edilenlerin akrabaları bile İmam'ı suçlayamazdı*"⁸ ve Mufti'nin: "*O birinci sınıf yönetici olduğunu ispatladı; ama davranışlarında kaba ve merhametsizdi, ve cellâtları elde (kılıç) her zaman emirlerini beklerken, başları, elleri veya ayakları kesmekten çekinmedi*"⁹ şeklindeki görüşlerine mukabil başka bir Batılı araştırmacının; "... Bununla birlikte, bütün bunlar demek değildir ki, Şamil sınırsız güce sahipti. Prensipte olarak ve pratikte imamın otoritesi her zaman sınırlıydı ve bundan dolayı onun yönetimi bazı Rus kaynaklarının (malum nedenlerden dolayı) iddia ettikleri gibi despot, baskıcı değildi ..." ¹⁰ görüşü birbiriyle tamamen çelişmektedir.

İşin tuhafı, Şamil Tarih bilimi açısından çok yakın bir zamanda yaşamış olmasına rağmen, onun etnik kimliğini doğru dürüst ortaya koyan araştırmalar oldukça azdır. Hâlâ Şamil'in etnik kimliği zihinlerde tam anlamıyla aydınlığa kavuşmamıştır. Bu yüzden onun Çerkez, Çeçen, Avar, Türk olduğu ile ilgili farklı görüşler dile getirilmektedir. Oysaki, bu konudaki en eski kaynaklar Şamil'in baba tarafından Türk ve annesi tarafından Avar olduğunu göstermektedir. Şamil'in büyük dedesinin Kumuk Türk'ü"¹¹ Kumuk Amirhan¹² olduğunu bilenlerin sayısı araştırmacılar arasında dahi çok azdır.

Tarihe mal olmuş şahsiyetleri ancak onlardan geriye kalmış, o devre şahitlik edecek belgeler vasıtasıyla tanıyabiliriz. İşte; mektupların

⁸ John. F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1996), s. 412.

⁹ Mufti, *Heroes and Emperors*, s. 175.

¹⁰ Moshe Gammer, *Muslim resistance to the Tsar: Shamil and the Conquest of Chechnia and Daghestan*, (Tel Aviv University; Frank Cass, 1994), s. 236.

¹¹ Fikret Efe, *Şeyh Şamil'in 100 Mektubu*, (İstanbul: Şule Yayınları, 2002), ss. 47-48.

¹² M.N. Çiçekova, *Şamil na Kavkaze i v Rossii biografiçeskiy oçrek*, (Razezjaya St. Peterburg, 1889; ss. 14-15.

olayın baş kahramanı tarafından yazılmış birinci dereceden kaynaklar olmaları, tartışma konularından birçoğuna yakından ışık tutmaktadır. Mektuplar, İmam Şamil'in şahsiyetini, müridizm hareketinin mahiyetini, siyasî, sosyal, dinî, kültürel, entelektüel hayatı bize doğrudan tanıtmaları bakımından son derece önemli belgeler niteliğindedir. Burada, Dağlıların milli bağımsızlık mücadele tarihinin doğru dürüst aydınlatılmasında büyük ve güvenilir bir kaynak olarak Şamil'in mektuplarının önemli yeri ve rolü vardır.

Şamil'in mektuplarının diğer önemli bir yönü ise, Arapça elle yazılmış orijinal eserler olarak Dağıstan halklarının manevi mirasının çok zengin dallarından biri olan sözlü kültüre temel teşkil etmeleridir. Bilindiği gibi, Dağıstan Arap Dili ve Edebiyatının oluşum ve yükselme safhası dokuz yüz yıla uzanan bir devri kapsamıştır. Arap, Fars, Türk ve bölge halklarının yerel dillerinin aynı zamanda gelişme merhalesi gösterdiği ve her türlü yazılı yaratıcılığın inkişaf ettiği bu dönem, 19. yüzyılda en yüksek merhalesine ulaşmıştır. Dağıstan milli roman ve hikaye edebiyatı bu yüzyılda genel hatlarıyla şöyle bir gelişme seviyesine ulaşmıştır; bu dönem birçok yönüyle ve gerçekleriyle Rönesans türü bir çağla karşılaştırılabilir veya ona benzetilebilir.¹³ Halkın vatan-severliğindeki mücadele heyecanı hareketin milli karakterinde, onun birleştirici misyonunda yeniden dirilme eğilimleri gösterir.

Dağıstan Halk Edebiyatı'nın Arap dilindeki temasal çeşitliliği ve bu toplumda görülen ilgi alanının genişliği şaşırtıcıdır. Nüsha yazıcıların burada yaymış olduğu birçok nüsha tabakası klasik dönem Arap edebiyatının en iyi örnekleridir. Kuran, tefsir, hadis ve Arap dili grameri, şiir, estetik, sahih Müslüman ahlakı, mantık, felsefe, tasavvuf, astronomi, matematik gibi birçok teolojik disiplin kitabı, birçok medresenin, kitap tüccarlarının ve mescitlerin kitap koleksiyonlarını oluşturuyordu. Dağıstan'da bilim ve eğitim, elyazmaları ve kitap kültürü öylesine köklü gerçekleşmişti ki, bundan V. V. Bartold, İ. Y. Kraçkovskiy, İ. A. Genko, M. C. Saidov ve diğerleri gibi çok değerli şarkiyatçıları ve Arapçacıları derinden etkilemiştir.¹⁴

Bu manevi süreçte özel yer 19. yüzyıl tarih edebiyatına aittir. Genel özgürlük ve eşitlik düşüncesi, zincirini kırmış insanlar ve bağımsız toplum yapısı, canlanan egemenlik heyecanı bütün bunlar çevre ülkelerde geniş sosyal yankıya neden oldu ve uluslararası önem kazandı. Bunda temel rol, Şamil'in olağanüstü şahsiyetine aittir.

¹³ DNC Ran, 100 Picem Şamila., s. 11

¹⁴ Efe, Şeyh Şamil'in 100 Mektubu, ss. 33-34

Şamil'in şahsiyeti, önemli devlet adamlığı, komutanlığı, manevi liderliği, imamlığı, bilim adamlığı ve mütefekkirliği, kuvvetli bir etnik-politik devlet kurucusu oluşu, dünya kamuoyunun, başta bilim adamları olmak üzere, devlet adamlarının, politikacıların, demokratik güçlerin, geniş nüfus kitlelerinin uzun zamandan beri dikkatini çekmektedir. Bu durum, kişinin bir toplumun tarihi sürecinde ve manevi şekillenmesinde ne kadar büyük etkisi olduğunu gösterir.

Şamil ve arkadaşlarının Kafkas Savaşı'nın kaderindeki rolü ve müteakip dönemlerdeki etkisi, her ne kadar tartışma götürmeyecek derecede büyük olsa da, birçok yönleri hala boşlukta olup araştırmacıları beklemektedir. Bilindiği gibi, 19. yüzyılın en parlak dönemi "Şamil Dönemi"dir ve bu dönem, Kuzey Kafkasya halkları tarihinin en muhteşem kahramanlık sayfalarını yansıtan tarih edebiyatını oluşturmuştur. Bundan dolayı da "Şamil Dönemi Edebiyatı" ismini almıştır. Bu tarih edebiyatı dairesinin merkezini Muhammed el Karahi'nin "ve Kumuklu Abdurrahman'ın temel eserleri işgal etmiştir. Onları, farklı seviyelerde dönemin en zengin ve en değerli temel kaynaklarını teşkil eden ve 19. yüzyıl bağımsızlık mücadelesinin zor ve istikrarsız bir dönemini yansıtan onlarca vakayiname takip eder.

C. ŞAMİL'İN MEKTUPLARI ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Son yıllara kadar Kafkas savaşının kaynakları alanında özel amaçlı çalışmalar gerçekleştirilememiştir. Rusya Bilimler Akademisi (RBA) Dağıstan Araştırma Merkezi (DAM) Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü Elyazmaları Vakfı'nda bulunan 10.000'den fazla Arapça belge, 19. yüzyıl Dağıstan toplumunun siyasi, ekonomik ve ideolojik yönüne ışık tutmaktadır. Özel şahıs kitaplıklarında ya da sandıklarda saklanan elyazması kitapların sayısı bundan aşağı değildir.¹⁵

Şamil'in bulunup muhafaza edilen mektuplarının şu anki genel toplam sayısı 300'den fazlaya ulaşmıştır. Ancak bunlardan 120 tanesi Şamil'in orijinal elyazması mektuplarıdır.¹⁶ Son olarak Amerika'da varlığı tespit edilen Şamil'in 19 orijinal mektubu 13 Aralık 2001 Moskova'da düzenlenen bir törenle Rusya Federasyonu Devlet Tarih Müzesine teslim edilmiştir.¹⁷ Mektupların ortaya çıkarılıp bulunması, toplanması ve Devlet Elyazmaları Vakfında bir araya getirilmesi görev-

¹⁵ Dağıstan'daki gözlemlerimizde, birçok kimse atalarından kalan bu eserleri evlerinde özenle sakladıklarına şahit olduk. Ancak, bu eserlere sahip olan bazı kimselerin onları yabancı ülkelere satmakta oldukları da bir gerçektir.

¹⁶ DNC RAN, *100 Picem Şamila*, s. 15.

¹⁷ *Pravda*, 11 Aralık 2001.

lerinin zorluğu yanında, bu mektupları bulunduranların onları verirken sanki kendilerinden aile yadigârı bir parçayı ayırıyorlarmış gibi aşırı derecede hassas olmaları, araştırmacıların mektupların toplanmasında karşılaştıkları diğer zorluklardır.

Dağıstan ve Çeçenistan Dağlılarının 19. yüzyılın önderliğinde ilk yarısında Şamil önderliğinde yaptıkları bağımsızlık mücadelesi tarihiyle ilgili belgeler arasında, özel değer taşıyan İmam'ın Arapça mektuplarından, resmî kararnamelelerinden fermanlarından oluşan ve henüz gereği gibi incelenmemiş bir koleksiyon bulunmaktadır. Bu eserlerin ortaya çıkarılması, araştırılıp incelenmesi bir asırdan daha fazla bir zaman sürmüştür.

Şamil'in mektuplarının araştırılması ilk kez ünlü Rus şarkiyatçı A. Kazembek¹⁸ tarafından başlatılmıştır. 1859 yılı başlarında *Pismo Şamila i ego jen*" (Şamil'in Mektupları ve Hanımları) Rusça tercümesi birkaç süreli yayında basıldı.¹⁹ Bu baskıların toplam sayısı tam olarak tespit edilememiştir. Dahası bu yayınlanan tercümelerin orijinallerinin çoğuna hala şu ana kadar ulaşılammıştır. Sovyet döneminde, Arapça orijinal Kuzey Kafkasya Şamil dönemi belgelerinin akademisyen İ. Y. Kraçkovkiy'un²⁰ danışmanlığında yayınlanmasına başlandı. Kraçkovkiy, Kafkas halkları tarihi ile ilgili araştırmalara ve özellikle de Şamil ve Şamil'in elyazmaları ile ilgili Arapça kaynakların araştırılmasına büyük önem vermiştir. Şamil'in orijinal mektuplarından "*Pisma Şamila iz Kalugi*"²¹ (Kaluga'den Şamil'in Mektupları) 1935'de (G. V. Tsereteli tarafından yayınlandı. O, bir yıl sonra Arapçacılar derneğinin birinci oturumunda "*Vnov naydennie pisma Şamila*" (Şamil'in Yeniden Bulunan Mektupları) başlıklı bir rapor hazırladı. "*Pismo Şamila k Barony Nikolai*"²² (Şamil'in Baron Nikola'ya Mektubu) yine onun tarafından yayınlandı.

1936-37 yıllarında A. B. Zaks'ın Rusça'ya tercümelerini yaptığı Şamil'in sekiz orijinal mektubu fotokopileriyle birlikte yayınlandı. Tiflis'te 1953 yılında basılan "*Şamil- stavlennik sultanskoy Turtsii i angliyskih kolonizatorov*" (Şamil - Türk Sultanı ve İngiliz

¹⁸ DNC RAN, *100 Picem Şamila.*, s. 15 atfen Kazem Bek, Myuridizm, Pervuyu publikatsiyu nereboda odnogo iz pisem sm., s. 187-242.

¹⁹ DNC RAN, *100 Picem Şamila.*, s. 15. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Kavkaz. S., 1-2; Pusskaya starina. S., 806; Pusskiy invalid, s., 930; Kavkazskiy sbornik. Cilt 15. s. 457; Cilt 16, s. 313.

²⁰ DNC RAN, *100 Picem Şamila.*, s. 15, bkz. Kraçkovskiy i Genko, Arabskie pisma, ss. 35-52; İ.Y. Kraçkovskiy, Neizdannie pisma, s. 551-558; Kraçkovskiy İ. Y. Arabskaya pukois, s. 571.

²¹ DNC RAN, *100 Picem Şamila*, s. 15, bkz. G.V. Tsereteli Pismo iz Kalugi, s., 97-114.

²² DNC RAN, *100 Picem Şamila*, s. 16, bkz. G.V. Tsereteli, Vnov naydennie pisma, ss. 95-102; On je. Pismo Şamila k Barony Nikolai, ss., 112-113.

Sömürgecilerinin Himayesinde) adlı eserin dokümanları külliyyatında Şamil'in birkaç orijinal mektubunu buluyoruz. Şamil'in akademisyen B. A. Dorn'un koleksiyonunda bulunan dokuz orijinal mektubunun basılması R. Ş. Şarafutdin tarafından yapılmıştır.²³

Şamil'in mektuplarının ciddi ve etkili bir şekilde incelenmesi ve düzene sokulması için defalarca teşebbüste bulunulmasına rağmen, maalesef şimdiye kadar istenen sonuçlar elde edilememiştir. Ancak, 1991 yılı özgürlük hareketlerinin artmasıyla birlikte Kuzey Kafkasya bağımsızlık hareketiyle ilgili araştırmalar oldukça artmış, bunun bir yansıması olarak Şamil'in mektuplarının ortaya çıkartılması çalışmaları tekrar başlamıştır. DAM Kafkasya savaşı tarihi araştırmacıları ve uzmanları Viladikavkas, Starropol, Mahaçkale, Moskova ve St. Petersburg arşiv ve kütüphanelerinde ve çoğunlukla da özel bireysel kitaplıklarda saklanan Şamil'in mektuplarını en iyi şekilde tespit edip toplamayı başarmışlar ve 1997'de "100 Picem Şamila" adıyla bir kitap halinde yayınlamışlardır.²⁴

DAM'ın hazırladığı bu eser, 1839-1859 yılları arasındaki dönemle ilgili Şamil'in 100 orijinal mektubunu, Muhammed Emin'in 1854'de Şamili'e yazdığı uzun bir mektubu ve Şamil'in mühürlerini kapsamaktadır. Batı Kafkasya'ya naip olarak atanan Muhammed Emin'in mektupta, yaptığı faaliyetlerden, yerel halkla, Ruslarla ve Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerden ayrıntılı denebilecek ölçüde genişçe bahsetmektedir.²⁵ Bu mektuplar, yerli alimlerin ve onların torunlarının özel kütüphanelerinden bulunup ortaya çıkarılmıştır. Onların 75 tanesi şimdi RF Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü Yazmalar Vakfı'nda saklanmakta, 24 tanesi özel bireysel koleksiyonlarda bulunmakta ve bir tanesi Dağıstan Halk Müzesindedir.

Şamil'in mektuplarının böylesine geniş çaplı bir araya getirilmesi, *İmamlığın* resmî devlet arşivini inceleme ve orada ne tür olayların yaşandığının keşfini mümkün kılmaktadır. Şamil'in mektuplarının yayınlanması, onun önderliğindeki Kuzey Kafkasya millî bağımsızlık hareketi tarihinin daha derinlemesine ve mükemmel olarak araştırılmasına hizmet edecektir.

²³ DNC RAN, *100 Picem Şamila*, s. 16, bkz. PPB, Ejegodnik, (Mahaçkala, 1974), s. 1970

²⁴ Bu esere tarafımızdan bir giriş bölümü ve çeşitli haritalar ve resimler eklenerek Türkçe'ye kazandırılmıştır: Fikret Efe, *Şeyh Şamil'in 100 Mektubu*, (İstanbul: Şule Yayınları, 2002).

²⁵ DNC RAN, *100 Picem Şamila*, s. 230. Bu mektup, Osmanlı devletinin Kafkas halklarını maddi ve manevi olarak desteklediğini açıkça ifade etmesi bakımından son derece önemli belge niteliğindedir.

D. MEKTUPLARIN FİZİKİ YAPISI

Mektuplar, gizli taşınmaları ve kağıdın az bulunması gibi sebeplerden dolayı olsa gerek, pusula diyebileceğimiz büyüklükte kağıtlara yazılmıştır. Büyük çoğunluğunun ebadı 8x5 cm ile 13x8 cm arasında değişmektedir. Bunların en büyüğü 32x18 cm ve en küçüğü 3x5 cm'dir.

İmam'ın mektuplarının çoğu, özellikle de İmam'ın vatandaşlarına hitap ettikleri, küçük kağıt parçalarına yazılmıştır ve onların ölçüleri 3x5 cm ile 10x15 cm arasındadır. Aynı ölçüde memurlara ve alimlere hitap eden mesajlar da vardır. Bu mektupların karakteristik özellikleri özel dış kayıtlardır: Hemen bütün orijinal mektuplarda sağ alt köşe içerden yaklaşık bir santimetre kadar kesilmiştir. İmam'ın mektuplarında özel işaretlerin bulunması mesajın dış şekline göre kararname veya emirname olduklarını tanımak ve teşhis etmek amacıyla. Abdurrahman'ın, "mektuplar yolda onları okuyabilecek biri tarafından okunmasınlar diye mühürlendiler notu da enteresandır. Çevresindekilere yabancı olsa da İmam, peygamberimiz Muhammed (SAV)'ın mektuplarının mühürlenmesinin daha iyi olacağı ve ilgisiz kimselerin önünde açıklanmayacak sırların içinde bulunabileceği ve bunların ilan edilmemesinin gerektiği ile ilgili hadisini biliyordu."²⁶

Mektuplar resmî devlet dili olan Arapça ile yazılmışlardır. Yazıların farklılığından mektupların İmam'ın ağızından farklı kimselerce yazıldığı anlaşılmaktadır.

Bu mektupların arkeografik özellikleri ve dönemin resmî daire yazı özellikleri izlendiğinde, kararnâme ve mektupların beyaz ve açık mavi renklerde kağıtlara 19. yüzyılın başlarında ve ortalarında yazılmış olduğu anlaşılmaktadır. Belgelerin altına imza, kural olarak, genellikle koyulmamıştır. Mektupların arka sayfalarında (burada metin son bulmaktadır) Arap belgelerinde olduğu gibi, sadece mühür vardır. Belgelerin arkaları birçok kez içerikle ilişkisi bulunmayan metinlerle tamamen doldurulmuştur. Kağıdın o zaman pahalı ve kıt olmasından dolayı tekrar kullanılması yaygın bir adetti. Yazı karakterlerinin farklılığından bu yazıların daha sonra mektupların arkalarına yazıldıklarını göstermektedir.

Resmî evrakın kaydedilmesi, doğru telaffuzu ve türü, belgelerin doğruluğunu tasdik eden mühür, bütün bu unsurlar fermanların, resmî raporların ve mektupların hazırlanmasında zorunlu özellikleri oluşturuyordu.

²⁶ DNC RAN, *100 Picem Şamila*, 18 atfen Seyyid Abdurrahman b. Ustad at Tarikat Cemaleddin el Huseyni, *Kitab el Tezkirat fi Beyan Ahval el Dağıstan ve Çeçen*, RF İİAE, f. 1, No. 29, L. 262 b.

.....
 • **Mektuplar, Şamil'in imamlığa**
 • **seçildiği 1254 (1834) yılından**
 • **başlamakta ve çeşitli aralıklarla**
 • **Gunib'de 1276 (1859) yılında**
 • **esir alınıp Kaluga şehrine**
 • **yerleştirilinceye kadar**
 • **geçen iktidarlık zamanını**
 • **kapsamaktadır.**
 .....

Hemen bütün mektuplarda "sin"lerin üzerinde özel rumuz vardır. Bunlar sadece grafik olarak önemlidir. Kısmen veya tamamen işgal edilen toplulukların isimlerinin okunup yazılmasında bazı kelimeler açık değildir, içeriğin anlaşılması zordur.

Şamil'in bütün mektupları bu döneme özgü sade tipik Dağıstan elyazısı ile yazılmışlardır. Bazı durumlarda neshe daha çok yaklaşılır. Temel olarak dört farklı kişi tarafından yazılmıştır: Şamil'in kendisi, sekreteri ve bazı Divan Kurulu üyeleri tarafından yazılmıştır. Kronolojik olarak birbirine yakın olan mektup grupları, aynı kişiler tarafından yazılmıştır. Şamil'in kendi elyazısıyla Kaluga'dayken yazdığı son mektubu yapı bakımından diğerlerinden kesin çizgilerle ayrılır: Onlardan aynı bir karakterle ve üslupta yazılmıştır.

Şamil'in ordugahında 1841 yılı başlangıcından itibaren bir çeşit memur görevi ifa eden sekreterler ortaya çıkmıştır. Benzer görevler naipliklerde ve yerel dağlı güç komutanlıklarında da yer almıştır. Resmî memur olarak Şamil'e hizmet eden katipler (yazıcılar) mükemmel bir Arapça'ya hakimdirler. Onlar Kuran ve Hadisi, çeşitli mezhep kurucu ve müntesiplerinin görüşlerini çok iyi bilmektedirler, nehs başta olmak üzere çeşitli elyazılarını maharetle yazabilmektedirler.

Şamil'in mektuplarının dil özelliklerini, leksikal ve sözdizimsel analizini yapan N. Y. Kraçkovkiy, "*Arabskie pisma Şamila v Severnoy Osetii*" (Kuzey Osetya'da Şamil'in Arapça Mektupları" adlı kitabının bir cümlesinde "Klasik usulün veciz özelliklerini daha iyi yansıtıyorlar" diyerek buna işaret etmiştir.

E. MEKTUPLARIN GENEL İÇERİK ANALİZİ²⁸

Mektuplar, Şamil'in imamlığa seçildiği 1254 (1834) yılından başlamakta ve çeşitli aralıklarla Gunib'de 1276 (1859) yılında esir alınıp Kaluga şehrine yerleştirilinceye kadar geçen iktidarlık zamanını kapsamaktadır. (m. no. 80, 100)

Mektuplar *giriş*, *gelişme* ve *sonuç* bölümlerinden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Şamil'in mektubu yazdığı muhatabın adı, ünvanı ve selam

²⁷ DNC RAN, 100 *Picem Şamila*, s. 19 atfen SF., s. 37.

²⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Fikret Efe, "Şeyh Şamil'in Mektuplarının İçerik Analizleri", *İslami Araştırmalar* dergisinin ileriki bir sayısında yayınlanacaktır.

zikredilmektedir. Gelişme bölümünde mektubun yazılma gerekçesi açıklanmaktadır. Sonuç bölümünde ise selam ve tarih belirtilmektedir.

Mektupların çoğunda metinlere: Bismillahirrahmanirrahim "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla" mukaddimesiyle başlanmıştır. Besmele kısaltılarak "*****" şeklinde bir tek harf ile sayfanın ortasına yazılmıştır. Şamil'in ismi 72 belgede "emir el mü'minin" imam ((yönetici) unvanı olarak geçmekte; "imam" ve "imam el mensur" unvanlarıyla daha az karşılaşılır.

Mektuplar genellikle "*min Emir el Mü'minin ilâ ehihi (el fâzıl, el habîb) falan, el naib (el müdür) (el)selamu(n) aleyküm (ve rahmetullahi...*" şeklinde bir girişle başlamakta, gelişme bölümüne "emma ba'd" ifadesiyle geçiş yapılmaktadır. Mektupların sonu "hâza ve el selâm" ifadesiyle sona ermekte ve tarih düşülmektedir. Bazı mektupların yanlarına şerhler yazılmıştır.

Bazı Arapça metinler (özellikle 14-42,44, 74) Dağıstan Arapça'sı metinlerine has, sistemli açıklayıcı notlar (haşiyeler) ile desteklemiştir. Çok sayıdaki belgede şart ve istek kiplerinin sunulmasında stilistik (sözdizim) kategorisi olarak iki cümleyi birbirine bağlayan "vav" bağlacı vardır.

Orijinal belgelerde yazım ve gramer hatası birkaçı geçmemektedir. Buna mukabil DAM tarafından hazırlanıp redaksiyon yapılan Arapça metinlerde daha fazla yazım hatası görülmektedir.²⁹ Bu durum, mektupları yazan katiplerin iyi derecede Arapça bildiklerini açıkça göstermektedir.

Mektupların muhatapları, Şamil'in Askerî Yönetim Kurulunun üyeleri ve toplulukların başkanları olunca, içerdikleri konular da buna göre olmaktadır. Bu mektuplar, söz konusu kimselere onun yazdığı karar-nameleri, dini ve ahlaki bildirimleri, buyrukları, talimatnameleri ve özel mektupları içermektedir. Bunlar dağlı milletlerin sömürgeci bağımlılığı ortadan kaldırmayı ve yeni egemen bir devlet yapısı yaratmayı istedikleri bir zaman diliminin askerî, idarî, iktisadi, örgütsel ve yasal belgelendirmelerinin örnekleridir. Belgeler Şamil'in kuvvetli siyasiye idari faaliyetlerini göstermekte ve teoride bir devlet sisteminin nasıl doğup geliştiğinin tam bir fikrini vermektedir.

İmamlığının ilk yıllarında (1845 yılına kadar) resmî siyasi bir unvan kullanmak yerine, toplumunun daha fazla beğenisini kazanacak, bir tasavvuf ehline ve tarikat önderine münasip olacak türden "el Kâtib el Fakir, el 'Abd el Miskin" gibi nefsi köreltici, tevazu ifade eden isim ve

²⁹ Çeşitli hataların yapıldığı mektupların karşılaştırması için bkz. Efe, *Şeyh Şamil'in 100 Mektubu*, ss. 327-328.

sıfatlar kullanmıştır. Bu tür epitetlerle kendini takdim etmesi onun tasavvuf terbiyesi almış olmasından kaynaklanmaktadır.³⁰ 1845'de "el İmam Şamil" ve 1845'den sonra "Emir el Mü'minin"³¹ şeklinde daha siyasî karakter taşıyan unvanlar kullanmıştır, ki bu durum onun dini hareketinin giderek siyasileştiğini de göstermektedir.³²

Şamil'in kurmaya çalıştığı devlet sisteminin siyasiye idarî esaslarını oluşturan yasal düzenlemelere Nizam denilmektedir. Nizam devlet yönetimin en üstünde askerî ve sivil yetkileri en geniş olan emir el mü'minin Şamil bulunmaktadır. Ancak bazı araştırmacıların iddia ettiklerinin aksine o ne yetkisi sınırsız bir diktatör ne de kimseye sormadan istediği gibi karar veren bir baskıcı, zalim hakimdir.³³ İşlerini müşavere ile yaptığını no. 10, 87'den anlaşılmaktadır.

Şamil'in *nizamında* sosyal düzeni bozanlara ölüm ve sürgün gibi, en ağır cezalar verilmektedir. Onun adalet anlayışında çifte standart ve ayrımcılık yoktur. (m. no. 95) Onun taviz vermediği husus, şer'i hukukun uygulanmasıdır. (m. no. 13)

Şamil ve taraftarlarının kurmaya çalıştıkları devletin temel görevi, insanların dünya ve Ahiret ihtiyaçlarını, saadetlerini sağlayacak işleri gerçekleştirmek; dinin nurunu hakkıyla yaymaktır. Devlet memur ve yöneticilerinin hedefi *nizamı* uygulamaktır. (m. no. 16, 89) Bunu başarıyla gerçekleştirebilmek için, yönetici olarak atadığı kimsede din-darlık, adalet, bilgi, nüfuz sahibi olma, çalışkanlık, cesaretlilik, güvenilir ve soy temizliğine sahip olma gibi özellikler aramaktadır. (m. no. 16) Atamış olduğu yöneticisine uyulmanın kendisine uyulma ve ona isyanın kendisine *isyan* ilkesi esastır. (m. no. 14,39, 52).

Şamil, bir kişiyi yöneticiliğe atarken sadece kendi görüşünü esas almaz (m. no. 47, 97). Astlarını özenle seçtiği gibi, onların da kendi astlarını özenle seçmelerini ister. Naiplerinden halkın anlattıklarını

³⁰ Efe, *agm.*, s. 11. İmam Şamil, Nakşibendi-Halidiye ekolüne mensuptu. Halidiye ekolünün kurucusu Ziyaeddin Halit Şahrazuri (1776-1827) Şirvan'da faaliyet göstermiş, öğrencisi Şeyh İsmail'i ise tarikatı yayması için Dağıstan'a göndermişti. Onun öğrencilerinden biri olan Şeyh Has Muhammet Şirvani, onun öğrencisi Muhammet Yarağı ve Seyyit Cemalettin Gazi Kumuki tarikatı Dağıstan'da yaymayı başardılar. Bu iki şahıstan Yarağı Şamil'in ders hocalığını ve Kumuki müriyetliğini yapmıştır. Gammer, *age.*, s. 238. Ve bu şeyhlik silsilesi hala devam etmekte ve nakşibendi, kadiri, şazuli, cazuli tarikatları bu bölgede kuvvetli bir şekilde etkisini sürdürmektedir. Bu konuda bkz. Frederique Longuet-Marx, Dağıstan'da ve Çeçenistan'da Çağdaş İslâm, Caen Üniversitesi, Fransa; Mikhail Roshchi, Kuzey Kafkasya'da Sufizm ve Köktencilik, Rusya İlimler Akademisi, Şarkiyat Enstitüsü, Moskova, *Kafkasya'da Çağdaş İslam Uluslar arası Konferansı, 24-25 Mayıs 2002*, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

³¹ Şamil'in "emir el mü'minin" unvanını kullanması hilafet iddiasında ya da Müslüman aleminin temsilcisi olma iddiasında bulunma anlamına gelmemektedir. Osmanlı Sultanı'nın otoritesine son derece saygılıdır. Gammer, *age.*, s. 257.

³² Efe, *agm.*, s. 22

³³ Mufti, *age.*, s. 175.

.....
Bu belgeler, Şamil'in imamlığında ne tür sosyal, askerî siyasî, dinî ve ekonomik olayların geçtiğini bizzat yöneticisinin ağzından bizlere anlatması bakımından son derece önemli tarihi belgelerdir.
 .....

başından sonuna kadar iyice dinleyip gerçeği araştırdıktan sonra hüküm vermelerini, aile ve akrabalarının çıkarlarını gözetmemelerini ve el emr bi el ma'rûf ve el nehy'an el münker vazifesini yaparak halkı iyilikle ve nasihatle itaat ettirmeye çalışmalarını ister (m. 110. 21, 24, 25, 26). Memur ve yöneticilerin şikayet edilmeleri durumunda

önyargılı değildir. Durumu araştırmakta ve eldeki delillere göre hüküm vermektedir. (m. no. 92)

Mufti'nin "O birinci sınıf yönetici olduğunu ispatladı, ama davranışlarında kaba ve merhametsizdi, ve cellatları elde (kılıç) her zaman emirlerini bekliyorken, başları, elleri veya ayakları kesmekten çekinmedi" şeklindeki ifadesi, 100 mektupta yalnızca 3 kişinin öldürülmesi kararını veren bir yüksek askeri hakim için maksatlı söylenmiş ifadeler olarak görünmektedir.

Para ile ticaretin yaygın olduğuna şahit olmaktayız. Osmanlı "Kuruş"u ve İran "Tuman"ı yaygın olarak kullanılmaktadır (m. 31, 57, 72, 73, 86, 88, 95).

Kabilelerin ve insanların Şamil'in taraftarı ve karşıtı olanlar şeklinde sınıflandırılması, müminler ve münafık/hain bölünmüşlüğü de beraberinde getirmiştir. Bundan en fazla aile (m. no. 69) ve ekonomi (m. no. 20) etkilenmiştir.

SONUÇ

İmam Şamil veya Türkiye'de meşhur olduğu ismiyle Şeyh Şamil, 19. yüzyılda Dağıstan ve Çeçenistan başta olmak üzere, bütün Kafkas halklarının millî bağımsızlık hareketine liderlik etmiş ve yöneticiliğini kapsayan 1834'den son kalesi 1859'da Gunib'te esir alınıncaya kadarki yirmi beş yıllık yöneticiliği döneminde çok sayıda mektup, diğer bir ifadeyle resmî belge yazmıştır. Bu belgeler, Şamil'in imamlığında ne tür sosyal, askerî siyasî, dinî ve ekonomik olayların geçtiğini bizzat yöneticisinin ağzından bizlere anlatması bakımından son derece önemli tarihi belgelerdir.

Şamil ve arkadaşlarının Dağıstanlıların bağımsızlıkları uğrunda gösterdikleri kahramanlıkların etkisi hâlâ devam etmektedir. Kafkaslarda son

zamanlarda gelişen İslâm'ın politikleşmesiyle ilgili meselelerin kökleri, hep onun yıllarca önderliğini yaptığı ve onunla özdeşleşen müridizm hareketine dayanmaktadır.

Şamil'in mektuplarından, uzun süren mücadeleler sonunda -olumsuz örneklerine rastlansa da, sonuçta mürit savaşları Dağ halklarını, aile ve akrabalık ilişkilerini iyileştirmiş ve güçlendirmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu savaşların Dağlılara ortak ideallere bağlı, birlikte aynı bayrak altında yaşayabilecekleri fikir, bilinç ve ülküsünü aşlamıştır. Mektuplar bunun açık belgeleridir.

Mektuplardan edinilen izlenimler ışığında, 19. yüzyıl Kafkas Savaşlarını bir cümleyle özetlemek gerekirse, bu savaşlar; büyük devletler açısından Osmanlı-Rus çıkarlarının, sosyo-ekonomik sistem ve yönetim açısından feodalite ile nizamın, hukuki açıdan âdetlerin esasını oluşturduğu örfi hukuk ile şer'i delillerin esasını oluşturduğu İslam hukukunun, dini açıdan Hıristiyanlık ile Müslümanlığın, dış are-nada inananlar (Dağlılar) ile kafirlerin (Rusların) kıyasıya mücadelesidir.